

Искра ТАСЕВСКА ХАЦИ-БОШКОВА

МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Сеопфатното согледување на културните појави и процеси во Македонија во XIX век не е можно без да се земе превид промената на општествените и економските односи. Следењето на периодот од XVI до XVIII век и, посебно, на XVIII век, како време во кое се создаваат претпоставките за појава на преродбенскиот национален и културен исчекор во XIX век, не претставува само хронолошка доследност. Разграничувањето на првата од втората половина на XIX век се темели врз разликувањето на две книжевни генерации. Нас посебно нè интересира првата книжевна генерација, „која ја претставуваат писатели родени во втората половина на XVIII век, кои започнале да ги печатат своите дела на народен јазик во втората деценија на минатиот век; нивната дејност завршува во текот на петтата деценија на векот“ (Поленаковиќ 1989а: 7). Втората книжевна генерација се однесува на дејците што активно творат во втората половина на XIX век.

Македонија во периодот од XVI до XVIII век

Како дел од Османлиската Империја, Македонија во овој двовековен период била под влијание на промените што се случиле како резултат на западоевропските влијанија. Преминот кон капиталистички односи во Османлиската Империја се забележува преку постепената трансформација на тимарско-спахискиот систем низ чифлигарските односи и воведувањето на лихварството (Димевски 1989: 273–275, Ѓорѓиев 2008: 149). Во суштина, се работи за наметнувањето на двојни обврски врз македонските селани (кон спахијата и кон чифлик-сајбијата), како и за постепениот премин од плаќање во натура кон стоковно-парични односи, што довело до

Искра ТАСЕВСКА ХАЦИ-БОШКОВА

концентрирање огромен капитал во рацете на одредени феудалци. Сето тоа мотивирало и други појави, како што е создавањето на разбојничките крцалиски групи, кои се појавувале самостојно или под влијание на крупните феудалци, спротивставувајќи ѝ се на централната власт. Во тој контекст, ајдутството се објаснува како резултат на неуспешната војна на Турција против Австрија, што се согледува и во контекст на Карпошовото востание.

Состојбата на Охридската архиепископија во ова време, како византиско наследство, кое по османлиските освојувања продолжило да функционира поради природата на т.н. милет-систем во Османлиската Империја (разликувањето на одделните етноси според верата), била главно условена од пошироките општествени околности. Во XVI век таа значително ја проширила својата јурисдикција врз Романија и Молдавија, како и врз делови од Српската црква и т.н. Италијанска епархија (Горѓиев 2008: 156). Финансиското унапредување и закрепнување на Архиепископијата кон крајот на XVII век било овозможено со воведените реформи – особено со реформата на везирот Мустафа Куприли. Тој, имено, дозволил градење на нови цркви, како и со донесувањето на првиот закон Низами џедид, со кој се регулирала правната положба на христијаните (Димевски 1989: 283).

Појавата на просветата на народен јазик во овој период се поврзува со пробивот на ренесансните идеи во Македонија преку Цариград и Солун, што доведува до појава на преведена литература на народен јазик (Димевски 1989: 305–306). Во овој контекст е особено важна појавата на дамаскинарската традиција во Македонија, чии импулси доаѓаат преку преводот на делото *Сокровиштије* од проповедникот и митрополит Дамаскин Студит, отпечатено во Венеција во 1558 година. Во 36-те религиозни и поучни слова, вклучени во ова дело, се појавува новогрчкиот јазик, со што текстовите стануваат достапни за пошироката публика (задржувајќи ја, притоа, врската со византиската традиција). „Во науката се смета дека односот на Дамаскин Студит кон апокрифната и народната литература, а исто така и неговиот доследен стремеж да пишува едноставно и разбирливо за масите, иако можел да пишува со висок ораторски стил, го поврзуваат со ренесансата“ (Угринова-Скаловска 1975: 7). Појавата на овој зборник остава несомнен печат врз творечката дејност во Македонија, а овој став се аргументира со фактот дека пелагонискиот епископ Григориј, кој живеел во XVI век, во периодот од 1560 до 1580 година направил превод на делото на Студит на „општ“, односно народен јазик (според едно од првите три изданија на делото, држејќи се до црковнословенскиот јазик). Според одредени отстапки

МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

во преводот се заклучува дека во процесот веројатно бил вклучен уште еден преведувач. За популарноста на ова дело сведочат и многубројните преписи, кои содржат одреден дел од словата застапени во него, како и плодната дејност на Јосиф Брадати и неговите следбеници.

Македонската културна традиција во XVIII век

Реформите воведени кон крајот на XVII век овозможиле зацврстување на трговијата и занаетчиството, чиј носител било христијанското население, кое се организирало во еснафи. Тоа е приближно и времето кога на еснафските организации им било признаено нивното посебно место (со султановиот ферман од 1773 год.), со што тие стекнале „значителни права во производството, трговијата и самоуправувањето“ (Миронска-Христовска 2005: 35). И покрај подобрувањето на положбата на Архиепископијата, таа била оптоварена со давачки кон државата (т.н. архиепископски данок, односно мирие), што ги зголемило нејзините долгови. Дополнително, во нејзините редови се чувствувале последиците од борбата на двете струи – фанариотската и автохтоната (Димевски 1989: 285–288). Преку фанариотската струја дејствувала Цариградската патријаршија, која сакала да ја поткопа положбата на Архиепископијата пред османлиската власт, претставувајќи ја најчесто како продолжена рака на Австрија и на Русија. Тоа го поттикнало раѓањето на народните стремежи за избирање домашни архиепископи, што се гледа и во изборот на корчанскиот епископ Јоасаф. Тој избор бил потврден и со одлуката на црковно-народниот собор во 1719 година во Охрид, каде што присуствувале епархиските архијереи, видните трговци и претставниците од еснафските организации, кои испратиле и „пастирско послание“ до народот, со оглед на важната улога на црквата, која била посредник меѓу државната управа и народот. Сепак, влијанието на фанариотската струја не било намалено, што се гледа од обидот на патријархот Јоаникиј да го постави за архиепископ јеромонахот Ананиј во 1763 г., откако издејствувал берат од султанот. Иако овој обид нема да успее, бидејќи една деценија претходно Архиепископијата била признаена и од власта како автохтона црква, овој чин ќе резултира со укинување на Охридската архиепископија во 1767 година и со наводна доброволна оставка на архиепископот Арсениј. Во тоа се гледа противречното и одмаздничко дејствување на Цариградската патријаршија, која по завладувањето на Османлиите постојано се обидуvalа да ѝ ја одземе автокефалноста на Охридската архиепископија, но и на Пекската и на Трновската патријаршија.

Ваквата ситуација се одразила врз настаните во XIX век. Заменувањето на целата црковна администрација со грчка, по пропаѓањето на Архиепископијата,

Искра ТАСЕВСКА ХАЦИ-БОШКОВА

како и појавата на лице во служба на иконом, кој го собирал данокот за владиката, значело неминовно засилување на грчката духовна и просветна доминација. Во тој контекст може да се согледа и засилувањето на народната идеја за стапување во унија со Рим и папата, кој уште во XVII век ветувал материјална и воена помош од западноевропските земји, што довело до прифаќање на еден вид „декларативна унија“ од страна на охридските архијереи, која не се реализирала докрај (Димевски 1988: 15–16). Природата на ова католичко влијание во Македонија, кое се смета дека датира уште од XI век, а е организирано преку мисионери од XIII век (по последната Крстоносна војна), може целосно да се согледа преку неговиот изблик во втората половина на XIX век (1859). Тоа е времето на т.н. Кукушка унија, како промислено дејствување на народот во функција на црковното и просветно осамостојување, обезбедено преку наводен рамноправен договор со Римската црква.

Засилувањето на грчката пропаганда по пропаѓањето на Архиепископијата се забележува особено во градските училишта од тоа време. Паралелно со тој процес, во XVIII век почнале интензивно да се отвораат ќелијни училишта, во кои наставата се одвивала на локалниот (народен) говор. Тие училишта се главно врзани со дејноста на патувачките монаси (т.н. таксидиоти), кои талкале по Македонија собирајќи помош за манастирите и отворале школи во кои се изучувале, главно, црковните предмети.

Мошне важен споменик, кој се смета за прва печатена книга во која се појавува македонскиот јазик, а кој остава длабок печат врз литературата од XIX век, претставува делото *Исаџоѓики гудаскалиа* (Начално учение) од Даниил Михаили Адами Хаџи, погрчениот Властодар од Москополе (јужна Албанија). Делото е, всушност, хибридно и содржи „разни поуки, сентенции со морализаторска содржина, еден писмовник – учебник како се составуваат разни приватни, службени трговски писма, обработка на главните дејствија од сметањето, примери за изнајдување главните празници на годината, начинот на празнувањето на празниците и слично“ (Поленакоски 1989b: 99). Сепак, најголемиот дел, односно оние 36 страници од деведесет и двете во формат мала осмина ги зафаќа *Речникот од четире јазици* (*Лексикон шетирџосон*), кој во духот на дамаскинарскиот „општ“ јазик ја одразува говорната традиција на четирите вклучени јазици. Тоа се: „ромеика“, односно грчкиот јазик, „влахика“, односно влашкиот, „алванитика“, односно албанскиот и „вугарика“, односно македонскиот јазик. Анализата на текстот на овој речник, кој е пишуван со грчки букви, практика што била позната и раширена во тоа време, покажува дека е тој, всушност, разговорник, кој бил наменет за полесно учење на споменатите јазици. Според неговата структура, која го

МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

содржи и обраќањето до негрчките народи, како и со оглед на културната доминација на грчкиот јазик во тоа време, може да се заклучи дека овој разговорник мошне уметно го поттикнувал изучувањето на грчкиот јазик. Бугарската наука упатува на активната преписка на Даниил со попот Стефан од Охрид, со кого Даниил се запознал на панаѓур во Струга, а која се одвивала преку Димитрија Поп-Јоану, дедото на браќата Миладиновци, што покажува дека Даниил не бил преведувачот на македонската паралела. Тој текст го одразува охридскиот (струшки) или битолски говор, односно југозападните македонски говори од втората половина на XVIII век (Селищев 1918: 4).

Важноста на делото на Даниил, особено на неговиот *Четиријазичник*, се согледува и во врска со времето на неговото прво објавување, кое се сместува некаде во периодот од 1770 до 1793/94 година (во Венеција). Сепак, науката се потпира главно врз изданието од 1802 година во Венеција, кое се смета за прва објава на оваа книга. Како што укажува Гане Тодоровски (2007: 5–30), лексиконот доживеал уште седум изданија, кои ја преобликувале неговата природа и структура. Така, во второто издание, кое е во составот на делото на Вилијам Мартин Лик од 1814 година, речникот станува петјазичник, бидејќи кон четирите јазици, кои се транскрибирани со латиница, е додаден и англискиот јазик. Тоа е, всушност, „првиот англиско-македонски разговорник или краток фразеолошки речник, меѓу првите во Европа“ (Тодоровски 2007: 9). Третото издание е, исто така, мошне важно, бидејќи се појавува во печатницата на Теодосија Синаитски во 1841 година, под наслов *Книга за научение илхих јазиков*. Тоа дело претставува скратена варијанта на Данииловиот речник, бидејќи ги содржи македонскиот, грчкиот и турскиот јазик (кои се појавуваат под називите „славјано-болгарски“, „гречески“ и „карамалицки“). Оваа книга ја засведочува необичната практика на транскрибирање на грчкиот и на турскиот јазик со кирилско писмо. Во науката се претпоставува дека Синаитски е можен коавтор (или редактор) на текстот на овој тријазичник.

Културните процеси во Македонија во првата половина на XIX век

Состојбите во Македонија во овој период ги рефлектираат резултатите од претходните промени на општествено-политички план. Со оглед на загубите што ги доживеала Османлиската Империја во војните со Австрија и Русија, што довело и до економска нестабилност, самоволијата на јаничарските корпуси и крчалските банди кулминирале. Тоа придонело кон зацврстување на одделни локални феудалци (каков што бил Али-паша Јанински), кои приграбувале огромни територии под своја власт. Сето тоа ја наметнало потребата од реформи во државното уредување, што се забележува во политиката на

Искра ТАСЕВСКА ХАЦИ-БОШКОВА

султанот Селим III, кој го укинал спахиството како воена формација и ги направил сите потребни подготовки за укинување на јаничарските корпуси. Таа реформа во целост ќе ја спроведат неговите наследници – Мехмед II и Абдул Меџид (Битовски 2008: 165–166). Сепак, надвладувањето на чифлигарските односи само ја продолжило агонијата на селаните, кои биле принудени забрзано да ги напуштаат селата и да се преселуваат во градовите. На таков начин, градовите почнале да стануваат средишта на новата македонска граѓанска класа, која се формирала постепено. Поголеми права за христијанското население биле овозможени со донесувањето на Гилханскиот (Ѓулханскиот) хатишериф во 1839 г., кој бил резултат и на променетите надворешнополитички односи, а кој ја гарантирал рамноправноста на сите граѓани пред законот, без разлика на нивната вера, како и нивниот живот и имот.

Стекнувањето на сопствена држава, по успешното востание против Османлиите во 1829 г., во Грција било крунисано со целосен триумф на капиталистичките односи, силната буржоазија и западноевропското децениско влијание. Осамостојувањето на државата ја поттикнало потребата од надминување на застарената и феудално организирана Цариградска патријаршија, преку формирање сопствена грчка црква. Тие стремежи прераснале во одделно движење уште пред востанието, во кое биле вклучени мнозина свештеници од островот Андрос, предводени од Теофил Каири, меѓу кои имало и Македонци. Тоа движење служело како поттик за создавањето на Тајното македонско друштво за ослободување на потчинетите народи во 40-тите години на XIX век во Атина, во кое учествувале и бугарски дејци (Димевски 1989: 316). Овие превирања кулминирале со создавањето на Мирскиот совет при Цариградската патријаршија во 1847 година, кој во своите редови почнал да вклучува и членови од граѓанството (меѓу кои и Бугаринот Стефан Богориди), придонесувајќи за активното ширење на грчкото влијание, во функција на грчката мегали идеја.

Ваквата состојба довела до спознавање на потребата од создавање на самостојна црква кај Бугарите, кои во периодот од 30-тите и 40-тите години на XIX век имале финансиски силна буржоазија во Цариград. За разлика од нив, Македонците што живееле таму биле главно еснафи, кои сè уште не биле економски зајакнати. Поради тоа, македонската граѓанска класа можела да се надева дека ќе ги реализира своите стремежи само на локален план, што водело кон создавање на црковно-училишните општини во рамките на Цариградската патријаршија. Како најстара позната општина се споменува Охридската, уште од 1758 г., но еснафскиот елемент во неа (а, со тоа и македонските тенденции наспроти грчките) почнал да се засилува дури кон

МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

половината на XIX век, по што таа прераснува во вистинска црковно-училишна општина (Димевски 1989: 323–327). Таков процес се забележува и во општините што потекнуваат од 30-тите години на XIX век: Прилепската, Прџоречката (односно Велешката), Скопската, Штипската, Кривопаланечката, Кукушката, Тетовската и др. Тие главно се грижеле за ширењето на просветата на народен јазик, истовремено давајќи отпор кон влијанијата од Патријаршијата. Во познатите историски дела од тоа време, кон кои припаѓа и *Славјаноболгарската историја* на Паисиј Хилендарски, македонската историја се изедначува со бугарската, првенствено поради грчкото поимање на античката македонска историја како грчка и присвојувањето на името, што го оневозможило позначајниот успех на македонските граѓански движења сè до крајот на XIX век.

Важен феномен од првата половина на XIX век претставува постоењето на личните библиотеки на одредени дејци, меѓу кои особено се истакнува библиотеката на Ангелко Палашов. Таа сведочи и за неговите врски со Јан Колар, словачкиот преродбеник и носител на сесловенските идеи, како и за неговото познавање на разновидната српска литература (Тувшевски 2008: 356). Во овој период позната е библиотеката на семејството Робевци, како и библиотеката на Ј. Х. К. Џинот, кој покрај книги на различни јазици „собрал и голем број стари ракописи, повеќето на пергамент“ (Шоптрајанов 1949: 16). Сето тоа сведочи за начинот како циркулирала литературата печатена во поголемите центри, што, секако, ја мотивирало и потребата од отворање на печатница во Македонија. Во критиката се наведуваат податоци за работењето на македонските дејци во печатници низ европските и јужнословенските простори, како и за постоењето на некаков вид печатници во манастирите Свети Јован Бигорски, Лешок, Прохор Пчински (Миронска-Христовска 2005: 187). Културно разбудените македонски монаси од светогорските манастири, особено од манастирите Зограф и Лешок, го овозможувале испраќањето на своите ученици на дообразување во Атина и во Москва, а со тоа и отворање на училиште на црковнословенски јазик. Постои податок дека архимандритот Анатолиј Зографски, учителот на Партенија Зографски, подоцнежниот полјанско-кукушки владика, родум од Лазарополе, се обидел во 30-тите години на XIX век да отвори печатница во манастирот Зограф, но таа не почнала да работи (Димевски 1989: 332).

За првата половина на XIX век е особено важна појавата на македонската печатница на архимандрит Теодосија Синаитски во 1838 година во Солун. Нејзиниот почеток се определува според годината на објавувањето на најстарата позната книга од таа печатница (Поленакоски 1989а: 270–290). Се смета дека некаде околу 1839 или 1840 година, печатницата изгорела во

Искра ТАСЕВСКА ХАЦИ-БОШКОВА

пожарот што се случил во тоа време, па со помошта од Кирил Пејчиновиќ била обновена и работела некаде до 1842 година, според упатувањето на Виктор Иванович Григорович. Оваа словенска печатница претставува вистинска противтежа на силното влијание што се ширело од грчката, но и од руско/црковнословенската печатена литература. Во печатницата на Синаитски се отпечатени петте важни книги: *Началное учение со молиџви уџиренија* (1838), составена од архимандрит Анатолиј Зографски; *Крајко описание двадесџиџи манасџиреј обрџџајџиџесја во Свеџој Гору Аџџонској* (1839), за која се тврди дека ја составил даскал Камче; обемното дело *Служение еврејско и все слоџворение нихно* (1839), како превод од романски и грчки јазик, направен од прилепскиот учител Ѓорѓи Самуркаш и Натанаил Стојанович, „подоцнежниот владика охридско-пловдивски“; *Уџешение џреџним* (1840) од Кирил Пејчиновиќ, како и варијантата на Даниловиот *Чџџиријаџизник*, под наслов *Книџа за науčenje џџрих јазиков* (1841).

Со првата половина на XIX век се поврзува и печатницата на ваташкиот даскал Камче Наков Поп-Ангелов (Попов и Димитрова 2002: 48–54), кој се смета дека е роден околу 1790 година во с. Курешница (близу Демир Капија). Во текот на 1827/1828 година тој престојувал на Света Гора и во Белград, од каде што набавувал книги, по што станал учител во Ваташа. Народната традиција го поврзува неговото често одење на Света Гора со поклоничките групи на чие чело се наоѓал, па така се толкува и неговата мотивација да го напише краткиот водич за разгледување на Светогорските манастири, кој ќе биде објавен во печатницата на Синаитски. Од документите што се консултирани (Поленакоски 1989а: 293–300) се наведува фактот дека Камче во 1847 година се договорил со трговецот Јовко Маркович за финансиска помош околу отворањето на печатницата. Со 6000 гроша Камче отишол во Белград да купи печатарски материјал, за кој потрошил само 785, поради што дошло до спор меѓу него и Јовко, откако тој го побарал остатокот од парите. Нема податоци како се разрешил овој нивни конфликт, кој веројатно добил одредена судска разрешница, но неговото временско определување, според Поленакоски, потврдува дека Ваташката печатница не ѝ претходи на Солунската. Според искажувањата на локалните жители, особено на еден од учениците на даскал Камче, како и врз основа на изворите од патописната литература и од спомените на Арсени Костенцев, Поленакоски утврдува дека Камче ги пренел материјалите од изгорената Солунска печатница во Ваташа, печатејќи ја таму и *Таблица џерваја* на Џинот. Тоа дело, кое потекнува од 1839/1840 година, го потврдува печатењето на ваквите таблици во оваа печатница, но и карактерот на дејноста на Џинот, која е обележена со „псевдокласичарското“ (Сталев 2001: 109).

МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Литературните проблемсоци во првата половина на XIX век

Литературнотворечката дејност во Македонија во овој период ги следи наследените обрасци, активно надраснувајќи ги преку различни преобликувања. Како што напоменува Науме Радически, од почетокот на XIX век „веќе се чувствуваат сè порезултантни одвраќања од некогашните византиски, а сега пренагласени и агресивно интонирани грчки културни центри, и свртување најпрво кон соседните, а потоа и уште повеќе кон подалечните словенски простори“ (Радически 2012: 9). Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ творат главно во духот на наследената дамаскинарска традиција, истакнувајќи ја важноста на народните говори и посебната насоченост на проповедта (словото, односно беседата), чија цел е да поучи преку актуелноста на парадигматичните примери. Оваа литература сведочи за живиот народен дух, претставувајќи ја подлогата врз која израснуваат подоцнежните мотивски и творечки поизградени автори и дела, како резултат на нивната можност да дојдат во допир со различни културни средини и разновидна литература.

Аспектирањата на животот и дејноста на Јоаким Крчовски се потпираат врз податоци извлечени од неговите дела, како и врз спомени и записи од роднокрајните автори. Како што напоменува Блаже Конески, одредени искажувања од народот, како и од кратовчанецот Ефрем Каранов, потврдуваат дека потеклото на семејството на Крчовски е поврзано со градот Кичево (Конески 1974а: 6). Природата на делата на Крчовски ја потврдува генеричката поврзаност на неговото творештво со средновековната канонска и апокрифна литература. Делото *Слово исказаное заради умиране* (1814), кое нема засведочено авторство и содржи само две проповеди, во суштина претставува скратена верзија на третото негово дело *Мийѡарсиѡва* и, како што потврдија неколку научници (А. П. Стоилов, Б. Пенев, Х. Поленаковиќ, В. Тушевски), содржината на главната беседа е преземена од апокрифот за животот на св. Василие Нови (Тушевски 1985: 57). Второто дело на Крчовски, *Повесиѡ ради сиѡрашнаѡ и виѡраѡ ѡршесѡвиѡја Хрисѡва* (1814) е делумно поголемо и во него активно се преплетуваат библиските и апокрифните наративи. Најдобро сведоштво за дијалогскиот контакт на овие елементи е неговото трето дело, *Сиѡ книѡ ѡлаѡлемаѡ Мийѡарсиѡва* (1817), кое низ шеесеттина страници го претставува видението на Теодора по нејзината смрт и минувањето на дваесетте царинарници со помошта од св. Василија. Четвртото дело на Крчовски, *Чугеса ѡресѡѡиѡја Бѡѡородиѡи* (1817), претставува импресивно сведоштво за неговата преведувачка дејност, бидејќи тоа е превод од српскиот превод на Викентие Ракиќ (објавен во Венеција во 1808 година) на книгата *Амарѡолон соѡѡиѡиѡ* од грчкиот автор Агапиј Ландос Критски, објавена во Венеција во 1641 г. И

Искра ТАСЕВСКА ХАЦИ-БОШКОВА

покрај тоа што во науката е засведочен и преводот на рускиот монах Самуил Бакачиќ од 1684 година, утврдено е дека Крчовски не се служел со тој превод. Како што забележува Поленаковиќ, Крчовски при преведувањето активно преработувал, што се гледа преку присуството на развиени описи и слики, како и во употребата на јазикот, кој е „далеку почист и посамостоен во однос на некој друг јазик, било тоа да се однесува на лексиката, било да станува збор за речничката конструкција“ (Поленаковиќ 1989а: 67). Последното дело на Крчовски, *Различна ѝоучиѝелна насѝавленија* (1819), претставува негова кулминација во творечка смисла, и покрај тоа што обемот на делото се должи на одредени повторувања и толкувања од Евангелието, Псалтирот, Апостолот и други дела.

Творечкиот пат на Кирил Пејчиновиќ е попознат и произвесен, првенствено поради податоците што се засведочени во неговиот епитаф, кој го напишал 10 години пред смртта. Во 1816 година во Будим ја печати книгата *Оѝледало*, која содржи редица молитви на црковнословенски јазик, но и „сказанија“ и една поголема „оригинална проповед на народен јазик“, под наслов *Поучение свакому хрисѝиану како ѝодобаеѝ ѝразноваѝи ѝразниѝи ѝосѝодских и свјаѝиѝх и како ѝодобаеѝ ѝричасѝиѝиѝсја свјаѝиѝе ѝричешѝиѝение* (Конески 1974b: 8). Тоа дело го карактеризира Пејчиновиќ како автор што отстапува од начинот на кој дотогаш биле пишувани и конципирани богослужбените книги. Од Поменикот на Лешочкиот манастир (Поленаковиќ 1989а: 106–107) е утврдено дека Пејчиновиќ го обновил просветниот живот во овој манастир, отворајќи училиште и библиотека и активно подучувајќи го народот, што ќе резултира со пишувањето на делата: *Жиѝиѝе на кнез Лазар* (кое било дел од книгата што го содржела Правилото на светецот), *Уѝиѝение ѝреѝиѝим* (1831) и епитафот (*Сѝиѝихови на ѝлас ѝрѝѝезечки*) во 1835 год. Врските на Пејчиновиќ со кнезот Милош датираат од времето кога тој се обидува да го отпечати делото *Уѝиѝение ѝреѝиѝим* во белградската (крагуевачката) печатница. Иако во почетокот кнезот се заложил околу печатењето на делото и дури му ги вратил испратените пари, делото не било објавено таму. Причините за тоа се наоѓаат во објаснувањето што го дала духовната цензура на Белградската митрополија, сметајќи ги за несоодветни странските зборови во делото, неповрзаноста на насловот со содржината, снижувањето на претставата на Богородица до земските нешта, како и структурата на делото, која не соодветствува на црковните книги (Поленаковиќ 1989а: 117–123). Ваквиот став на цензурата резултира со конечната одлука во 1836 година делото да не биде печатено таму, што ќе придонесе За потесната соработка на Пејчиновиќ и Теодосија Синаитски.

МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Предговорот на Теодосија Синаитски кон делото *Утешение жрецим* (1840) претставува специфична и важна пројава во овој период. Во овој предговор, како единствен текст што сведочи за творештвото на Синаитски, тој ја истакнува исклучителната улога на народниот јазик во богослужбената практика, но и во црковните книги преку една мошне интересна метафора за јазикот како клуч за срцето на човекот. Во таа негова аналогија, народниот јазик е јазикот од „железо со челик“, кој не може да го свитка дури ни поголемата сила (од типот на доминантните јазици). Синтагмата „јазик болгарскиј Долнија Мисиј“ (простиот, народен јазик), која ја употребува Синаитски и која е присутна и на кориците на некои од делата на Крчовски и на Пејчиновиќ, за бугарската наука претставува аргумент за потврдување на бугарскиот карактер на северномакедонските говори (Шоповъ 1895: 80-86). Сепак, како што објаснува Поленаковиќ, тука се работи за елементарното разликување на народниот јазик наспроти литературниот (пишаниот), што се одразува и во поимањето на темелната разлика меѓу „димотики“ и „катаревуса“ во грчкиот јазик. „Јас така го разбираам терминот ‘болгарскиј’, како народен, за разлика од ненародниот, веќе умрениот црковнословенски јазик“ (Поленаковиќ, според Тушевски 2008: 415). На овие согледувања се надоврзуваат и искажувањата на Конески, особено во однос на феноменот на т.н. „болгаро-српски јазик“ на Џинот, што тој самиот го сфаќал како „славјански“.

Природата на словото (беседата) на Крчовски и на Пејчиновиќ како жанр го потенцира исклучителното значење на поставеноста на говорникот и слушателот во нивната меѓусебна интеракција. Беседите на Крчовски се обележени со специфичен вид субјективност и индивидуалност над она што првично може да се забележи, па првото лице множина кај него доминира на еден етички, а не дискурзивен план. Тоа е она „јас“ што е фундаментално за беседата и надвлдава. Се работи за множественост што одговара на неомеѓеноста на првото лице еднина, кое се обраќа кон присутните слушатели. Природата на тоа авторско „ние“, кое соодветствува на „вие“ на соговорникот, може да се разбере од Бенвенистовото поимање на ексклузивната множина (односно „ние“ кое значи „јас и тие“), каде што, во суштина, се истакнува „јас“ наспрема другите (Benvenist 1975: 175). Оттука, говорникот е етички надреден во однос на претпоставените слушатели во словата на Крчовски, за разлика од словата на Пејчиновиќ, кои се обележени со исклучителната поврзаност на говорникот и на слушателите до таа мера што тие ја пресекуваат пригодната рамка на словото со нивната целосна фамилијаризација. „Како последица на тоа, словата на Пејчиновиќ ја загатнуваат, за првпат, двогласноста како естетски принцип во македонската литература“ (Тасевска Хаџи-Бошкова 2016: 122).

Искра ТАСЕВСКА ХАЦИ-БОШКОВА

Македонската XIX-вековна култура како синтеза на културни поттици

Творештвото на тројцата исклучителни претставници на доминантните литературни текови во Македонија во првата половина на XIX век (Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ и Теодосија Синаитски) ја посведочува нивната длабока вкоренетост во (македонското) културно (дискурзивно) поле. Културната посебност на Македонија и на македонскиот народ, и покрај нејзиното задоцнето државно изделување, се изразува на многу начини и во многу сегменти на општеството и на творештвото. Еден од најимпресивните показатели е *Сиематикографијата* на Христофор Жефарович од 1741 година, која ја потврдува етничката и културна специфичност на Македонија (Жефаровиќ и Месмер 1972: 55). Тоа се потврдува и преку нацртот на грофот Јоан Каподистрија од 1828 година. Во врска со распределбата на турските територии, тој го предвидува одделувањето на територијата на идната независна држава Македонија (соодветно на Дакија, Србија, Епир и Грција), која ќе ја опфаќа територијата на цела Румелија и граничните острови (Ристовски 1997: 48). Хронолошкото следење на културните елементи во Македонија пред и во текот на првата половина на XIX век, го потврдува исклучителното значење на нејзината културна традиција, која го манифестира спектарот на своите специфичности низ творечките потфати на исклучителните литературни дејци, кои ја менуваат традицијата, стапувајќи во активен однос со неа.

МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

БИБЛИОГРАФИЈА

- Битовски, К. 2008. Македонија во XIX век. *Историја на македонскиот народ*, ур. Тодор Чепреганов. Скопје: Институт за национална историја, 165-210.
- Димевски, С. 1988. *Македонската борба за црковна и национална самостојност во XIX век (Унијатската движење)*. Скопје: Наша книга.
- Димевски, С. 1989. *Историја на македонската православна црква*. Скопје: Македонска книга.
- Ѓоргиев, Д. 2008. Македонија под османлиска власт (од крајот на XIV – до крајот на XVIII век). *Историја на македонскиот народ*, ур. Тодор Чепреганов. Скопје: Институт за национална историја, 125-164.
- Конески, Б. 1974а. Јоаким Крчовски. *Собрани текстови*, прир. Блаже Конески. Скопје: Македонска книга, 5-16.
- Конески, Б. 1974б. Кирил Пејчиновиќ. *Собрани текстови*, прир. Блаже Конески. Скопје: Македонска книга, 5-13.
- Миронска-Христовска, В. 2005. *Просветителството во Македонија*. Скопје: Институт за македонска литература.
- Поленковиќ, Х. 1989а. *Никулциите на новата македонска книжевност*. Скопје: Македонска книга.
- Поленковиќ, Х. 1989б. *Книжевно-историски прилози*. Скопје: Македонска книга.
- Попов, В. и Димитрова, С. (ур). 2002. *Македонски печатари од XIX век*. Скопје: Феникс.
- Радически, Н. 2012. *Словенска алка*. Скопје: Македоника литера.
- Ристовски, Б. 1997. Формирањето на националната свест на православните балкански народи во XIX век. *Прилози, XXVIII 1-2*. Скопје: МАНУ, 43-65.
- Селишев, А. М. 1918. *Очерки по македонској диалектологи*. Казань: Лито-Типографија Т-во „Умидъ“.
- Сталев, Г. 2001. *Историја на македонската книжевност (прв дел), македонската литература во XIX век*. Скопје: Институт за македонска литература.
- Жефаровиќ, Х. и Месмер, Т. 1972. *Стематографија (изображение оружј и лирически)*, прир. др. Динко Давидов. <http://www.plemenito.com/lat/stematografija-%E2%80%93bakra-rezna-knjiga-hristofora-zefarovica-i-tomasa-mesmera-/d47>
- Тасевска Хаџи-Бошкова, И. 2016. Идентитетот како дискурзивен феномен во словата од македонскиот литературен XIX век. *Culture (Култура) 14*. Скопје: Ми-Ан, 114-123.
- Тодоровски, Г. 2007. *Македонската литература во XIX век, том 2*. Скопје: Матица Македонска.
- Тушевски, В. 1985. *Јоаким Крчовски и извориите на некои од неговите дела*. Скопје: НИО „Студентски збор“.
- Тушевски, В. 2008. *Нова македонска книжевност*. Скопје: Менора.
- Угринова-Скаловска, Р. 1975. За Дамаскините. *Дамаскини (македонски преводи од 16 до XIX век)*, прир. Радмила Угринова-Скаловска. Скопје: Македонска книга, 5-11.
- Шопов, А. 1895. *Из новата историја на Бугарите во Турција*. Пловдив: Трговска печатница.
- Шоптрајанов, Ѓ. 1949. Библиотеката на Јордан Хаџи Константинов Цинот – придонес кон проучувањето на културната преродба во Македонија. *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, кн. 2. Скопје: Филозофски факултет, 5-151.
- Benvenist, E. 1975. *Problemi opšte lingvistike*. Prev. Sreten Marić. Beograd: Nolit.

Искра ТАСЕВСКА ХАЏИ-БОШКОВА

Iskra TASEVSKA HADŽI-BOŠKOVA

Faculty of Philology “Blaže Koneski” - Skopje

University of Ss. Cyril and Methodius - Skopje

Macedonian culture in the First Half of the 19th-century

This paper aims to assess the Macedonian revivalist cultural processes of the first half of the 19th century within the wider context of their previous epochs—the period between the 16th and the 18th centuries, and especially the 18th century. Throughout this period, the cultural distinctiveness of the Macedonian people, despite the belated separation of their state, was expressed in many ways and many segments of their social and artistic life. The study shows that the creative work of the three exceptional representatives of the dominant literary currents in the region of Macedonia in the first half of the 19th century—Joakim Krčovski, Kiril Pejčinović, and Teodosij Sinaitski—bears witness to their deep roots in the Macedonian cultural discursive field founded on the distinctive Macedonian vernacular of the time. The chronological examination of the cultural elements in the region of Macedonia before and during the first half of the 19th century confirms the exceptional significance of its cultural tradition, which has manifested its wide spectrum of peculiarities in the creative endeavors of the exceptional literary figures who started to change tradition by establishing an active relationship with it.

In the period between the 16th and the 18th centuries, the newly born capitalistic relations were emerging in the Ottoman Empire. During these three centuries, the existence of the Ohrid Archbishopric as an institution and as Byzantine heritage signified stronger protection for the Orthodox Christian people in the Ottoman Empire, especially since its position was improved in the 17th century. Through the centuries, however, the Patriarchate of Constantinople was trying to undermine the role of the primate of the Ohrid Archbishopric and managed to achieve its abolition in 1767. Later on, this will result in a reinforcement of the efforts of the Orthodox people in Macedonia to enter a sort of a union with the Roman Catholic Church in the second half of the 19th century.

МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

In the Balkan cultural history, the 16th century is mostly represented by the appearance of the anthology of sermons *Thesaurus* (1568) by Damaskinos Stouditis (1500–1577), written in Greek vernacular language (as a mixture between the secular and the sacral), which will motivate numerous similar texts in the centuries to come. The Old Church Slavonic literary language was becoming elitist, so the vernacular was needed once again to educate the masses in the religious spirit. Therefore, in the following three centuries, the Enlightenment and Revival figures of all existing vernaculars will dominate all cultural efforts. One of the first Slavic translations of Stouditis' *Thesaurus* was made by the Pelagonian bishop Gregorius (1580) in Macedonia. Then, an important monument of Macedonian culture in this period between the 16th and the 18th century, also originating from Stouditis' example, is the *Dictionary of four languages* by Daniil of Moscopole (1794). One part of his hybrid lexicographic work authenticated the appearance of the Macedonian language in a published form (though it was called by its administrative term 'Bulgarian/Vulgarika'). And finally, one of the most impressive indicators of Macedonian distinctiveness from the 18th century is the engraved book *Stemmatographia* (1741) by Hristofor Žefarović, which confirms the ethnic and cultural singularity of Macedonia (Žefarović and Mesmer 1972: 55).

Later on, the social changes in the first half of the 19th century (formulated by the *Hatt-i Sharif of Gülhane* of 1839 and the *Hatt-i Hümayun* of 1856) presupposed significant improvements in the status of the Christian people in the Ottoman Empire, as well as a reinforcement of the Macedonian bourgeois class as a counterpoise to the Greek propaganda (since the proclamation of Greek independence). This process can be seen in the light of the activity of the Macedonian middle class in the church-school communities, originating from the fourth decade of the 19th century. The same is confirmed by the draft of diplomat Count John Capodistrias from 1828. Regarding the issue of the division of the Ottoman territories, he foresees the separation of the territory of the future independent state Macedonia (equivalent to Dacia, Serbia, Epirus, and Greece), which would encompass the territory of the entire Roman province of Rumelia with the bordering islands (Ristovski 1997: 48).

In the cultural sphere, the Slavic manuscript libraries of the Macedonian intelligentsia interested in the cultural revival of vernacular languages had played a significant role (Angjelko Palašov, the Robevci family, and Jordan Hadži-Konstantinov-Džinot). Then, the emergence of the first Macedonian (Slavic) publishing house of Theodosius of Sinai (late 18th century–1843) was the most important phenomenon in this context, as well as the publishing activity of Daskal Kamče (1790–1848). In the literary domain, we can discern the consistent efforts

Искра ТАСЕВСКА ХАЏИ-БОШКОВА

of Joakim Krčovski (1750–1820) and Kiril Pejčinović (1771–1865), who created literary works in vernacular Macedonian language amid the dominant church tradition that conditioned the character of their works. In his five published works, Krčovski stylized the elements of the church canon and the apocryphal literature in terms of achieving a clear and plain expression that would be closer to the common people. This tendency qualitatively improved and culminated in the works of Pejčinović, mainly through the open subjectivity and heteroglossia, widely present in his discourses (sermons). Both Krčovski and Pejčinović, as well as Theodosius of Sinai, designated their books as being written in “Bolgarskij” (Vulgar/Bulgar/ Bulgarian) language. Yet, this term was used in its administrative sense, as well as synonymous to ‘vernacular’ and opposed to the old-fashioned literary Old Church Slavonic.

KEYWORDS: Ohrid Archbishopric, Patriarchate of Constantinople, Damaskinos Stouditis, *Dictionary of four languages* by Daniil of Moscopole, Joakim Krčovski, Kiril Pejčinović, Theodosius of Sinai.